

Н. М. Борсук

Брэст, Брэсцкі дзяржаўны тэхнічны ўніверсітэт

“АДЧУЦЬ СІЛУ ЎЛАСНЫХ КРЫЛАЎ”: ДА 80-ГОДДЗЯ ВЫДААННЯ КНІГІ “ФРОНТОВЫЕ СТИХИ”

Святкаванне 1000-годдзя Берасця гарманічна супала з яшчэ адной значнай датай у гісторыі нашага рэгіёна. У 2019 г. спаўняецца 80 гадоў з часу выдання паэтычнага зборніка “Фронтовые стихи” – першай кнігі, якая была выдадзена на тэрыторыі вызваленай Заходняй Беларусі [1, с. 372–373]. Дзень уз’яднання Заходняй Беларусі з БССР, на жаль, не адзначаецца на афіцыйным узроўні, нават на тэрыторыі нашага рэгіёна, хаця менавіта з вераснёўскімі падзеямі звязана нараджэнне Брэсцкай вобласці. Нельга не пагадзіцца з наступнымі фактамі: дзякуючы вызваленчаму паходу Чырвонай арміі быў спынены працэс асіміляцыі беларускай нацыі, павялічылася тэрыторыя Беларусі з 125 тыс. км² да 225 тыс. км², колькасць жыхароў – з 5 млн да 10 млн; уз’яднанне беларусаў у адзіную сям’ю не дазволіла фашыстам ажыццявіць вераломны намер – утварыць на ўсходніх землях тры буферныя зоны: Польскую, Заходнебеларускую, Заходнеўкраінскую з мэтай знішчэння іх па частках. “Уже 14 сентября 1939 г. Брест был окружен фашистами, 15 сентября пал Белосток. Из Берлина в Москву была направлена депеша с угрозой, что если СССР не начнет военные действия против Польши, то немцы прекратят наступление и образуют на восточных землях три буферных государства: Польское, Западнобелорусское, Западноукраинское. Осуществление этих планов привело бы к тому, что белорусский народ, скорее всего, уничтожался бы по частям, не исключая братоубийственной войны” [2, с. 4].

У выніку ўз’яднання Заходняй і Усходняй Беларусі перад насельніцтвам гэтага краю, безумоўна, адкрыліся новыя перспектывы, бо ў 1937 г. у гімназіях на Палессі навучалася 1925 чалавек, з іх толькі 16 беларусаў, ва ўсёй Польшчы ў 1935 г. налічвалася каля 200 студэнтаў-беларусаў – прыкладна 1 %, а інтэлігенцыі – у 30-я гг. у Палескім ваяводства (прыкладна сучасная Брэсцкая вобласць) – каля 3 %.

Зборнік “Фронтовые стихи” [9] быў набраны і надрукаваны супрацоўнікамі армейскай газеты “Часовой Родины”, рэдкалегія якой знаходзілася ў Кобрыне, збрашураваны ў прыватнай тыпаграфіі М. Танэнбаума ў Брэсце: адказны рэдактар Г. Фадзееў, тэхнічны рэдактар А. М. Плоткін, наборшчыцы І. Качнельсон, А. Флейшэр; метранпаж Ю. Літвін, друкары М. Гародкін, Х. Шаловава. Нягледзячы на тое што на тытульніку не пазначана прозвішча рускага паэта, перакладчыка А. Т. Гвардоўскага, дакладна вядома, што менавіта дзякуючы намаганням Аляксандра Трыфанавіча кніга ўбачыла свет і была выдадзена ў кароткі тэрмін: 17 верасня Чырвоная армія перайшла савецка-польскую мяжу,

30 верасня зборнік здадзены ў набор, 2 кастрычніка падпісаны да друку, 10 кастрычніка чытач меў магчымасць пазнаёміцца з рэцэнзіяй П. Лідава на “Фронтовые стихи” ў газеце “Правда”. Кніга мела 32 старонкі, тыраж яе невядомы. Карманны фармат выдання дазволіў зацікаўленаму чытачу не расставіцца з кнігай і звяртацца да яе старонак кожны раз, калі ўзнікала духоўная патрэба. Звернемся да ўспамінаў М. Антонава, карэспандэнта газеты “Часовой Родины” ад 16 кастрычніка 1939 г., пасля наведвання ім маладзёжнага сходу: “Большой зал Брест-Литовского клуба полон. У всех какое-то особое торжественное настроение. Здесь сегодня впервые эти молодые люди собрались решать большие дела. Появление в зале представителей Красной армии вызывает всеобщее внимание. Освобожденный народ Западной Белоруссии уже привык к тому, что всюду, где появлялись бойцы Чырвонай арміі – как они нас называют, – там сейчас же можно услышать новое, интересное, искренне сказанное слово.

– Товарищи! Кто желает получить книжечку с фронтовыми стихами, впервые напечатанными здесь?

Последние слова, сказанные мною, не были слышны. Со всех сторон громко просили:

– Разрешите мне! Дайте мне! Прошу мне!

Маленькая, в мягкой обложке, брошюрка «Фронтовые стихи» выхватывалась и передавалась из рук в руки. Больше 100 штук миглом разобрили. Все, кто успел получить, с жадностью начинают читать стихи о героях-танкистах, о встрече населения с Красной армией”.

Думаецца, кніга “Фронтовые стихи” ўзмацніла тэма нябачныя духоўныя стасункі, якімі на падсвядомым узроўні быў звязаны рускі паэт, перакладчык з беларускай зямлёю. Як тут не ўзгадаць беларускія карані Аляксандра Трыфанавіча. На Палесці нарадзіўся яго дзед Гардзей Васільевіч, які пасля службы ў расійскім войску пасяліўся на Смаленшчыне. Бацька ажаніўся на беларусцы Марыі Мітрафанаўне Плескачэўскай. Нядзіўна, што Якубу Коласу, калі А. Твардоўскі ў сяброўскай кампаніі чытаў свае вершы, “чуліся ў плыні паэзіі рускага творцы беларускія крыніцы” [6, с. 5].

У 1934 г. Аляксандр Трыфанавіч у складзе дэлегацыі рускіх пісьменнікаў пабываў у Мінску. Група літаратараў са Смаленска на чале з паэтам М. Вініцкім прыязджала, каб наладзіць творчыя стасункі з беларускай інтэлігенцыяй. У часопісе “Наступление” за 1934 г. № 2 узгадваюцца пытанні, якія абмяркоўваліся падчас сустрэчы: падпісанне сацыялістычнага дагавора з аргкамітэтам Саюза пісьменнікаў Беларусі, падрыхтоўка да сходу пісьменнікаў, шляхі развіцця бібліятэчнай справы, дзіцячай літаратуры, стварэння інстытуцкіх гарадкоў і г. д.

З газеты “Літаратура і мастацтва” ад 12 лютага 1934 г. стала вядома, што А. Твардоўскім была напісана паэма “Мужичок горбатый”, урыўкі з якой чытаў творца на сустрэчах са студэнтамі ў педінстытуце, на гарбарным

заводзе “Большевик”, на “Вечере творческаго содружества” ў Доме літаратара (захаваўся толькі ўрыўкі з паэмы) [5, с. 82–83].

У 1939 г. лёс прывёў на той час ужо вядомага пісьменніка А. Твардоўскага на Берасцейшчыну. Мемарыяльная дошка на доме № 1 па вуліцы Суворова ў г. Кобрыне нагадвае, што ў гэтым доме ў перыяд з кастрычніка па лістапад жылі і працавалі А. Твардоўскі і Б. Гарбатаў, карэспандэнт і рэдактар армейскай газеты “Часовой Родины”. З ліставання А. Твардоўскага з яго сябрам М. Ісакоўскім можна ўявіць не толькі сферу зацікаўленняў Аляксандра Трыфанавіча, але і атмасферу, што панавала ў нашым краі пасля ўз’яднання. Напрыклад, з ліста да М. Ісакоўскага: “Еще – вот случай, который позабавит тебя. В день выборов депутатов в Народное Собрание... Так вот, в день выборов один поп не стал служить обедню. Идемте, говорит, сперва отголосуем, а потом помолимся. И сам во главе прихожан пошел на участок. А там церковный хор исполнял «Интернационал» и вторую революционную песню, известную тебе, – «Катюшу». Но, говорят, получилось так по-церковному, что кое-кто из наших счел даже необходимым вмешаться” [3].

За час працы ў газеце А. Твардоўскі апублікаваў на старонках газеты “Часовой Родины” пераклады Якуба Коласа “Радостная встреча” і Янкі Купалы “Освобожденному брату”, а таксама 12 сваіх вершаў, два нарысы. Менавіта ў гэты час дзякуючы намаганням С. Дарожнага загучаў верш А. Твардоўскага “Гость” па-беларуску. Дарэчы, гэта першы пераклад твораў рускага паэта на славянскія мовы.

Падчас працы ў газеце сяброўскія адносіны склаліся ў А. Твардоўскага з Міколам Засімам. “Ваш сабрат па пярэ, сялянскі паэт з вёскі Шэні, што пад Пружанамі, Мікалай Арцёмавіч Засім. Вядомая асоба ў тутэйшых мясцінах”, – так журналіст Арон Эрліх, які прыехаў з Пружан у рэдакцыю “Часового Родины”, прадставіў паэта-самародка з Пружаншчыны [6]. Наступная сустрэча Аляксандра Трыфанавіча і Міколы Засіма адбылася толькі праз дзесяць гадоў, у чэрвені 1949 г., у Маскве, на другім з’ездзе пісьменнікаў.

“Хлопскія вершы” нашага земляка спадабаліся рускаму паэту, Цімох, герой верша з “Парагвая” Засіма, нагадаў Аляксандру Трыфанавічу Мікіту Маргунка з “Краіны Муравіі”. Будучы равеснікамі, дзве творчыя асобы знайшлі і агульныя тэмы для абмеркавання. А. Твардоўскі адразу адабраў вершы нашага земляка для друку, у хуткім часе два з іх убачылі свет у кобрынскай павятовай газеце “Труд” (рэд. С. Чэпик, 1939 г.). А. Твардоўскаму катастрафічна не хопала часу, таму і пераклады вершаў М. Засіма з’явіліся толькі праз дзесяць гадоў на старонках часопіса “Новый мир” (“Парагвай”, “Аб сабе”, “Сустрэча”, “Таму, хто змагаўся”, “Сябры”). Пазней вышэйназваныя творы Аляксандр Трыфанавіч уключыў у “Анталогію беларускай паэзіі” (Масква, 1952 г., А. Твардоўскі – адзін з рэдактараў кнігі) і ў кнігу “Аб літаратуры” (1973 г.): “Микола Засим пользовался широкой

популярностью среди крестьян, особенно молодых, как автор запоминающихся стихов и частушек. Это был поэт-пахарь, который не мог публиковать своих стихов и песен в печати по условиям жесточайшей цензуры и по своему положению «неблагонадежного». Он довольствовался славой «неписменного мужицкого поэта», сочитал свои стихи, идя за плугом, и читал их вечерами на сборищах сельчан, на посиделках и сходках. Он жил жизнью родного народа, его думами и надеждами, его печальми и радостями и перенимал от него средства наиболее доходчивого словесного построения – острей шутки, лукавого иносказания, поговорки и присказки, лирической нежной записки» [6]. А. Твардоўскі добра ўсведамляў невысокі мастацкі ўзровень паэтычных твораў паэта-самавука, тым не менш Аляксандр Трыфанавіч тонка адчуў, што ў нашага земляка “свой голас, свая тэма, свая склаўшаяся манера пісьма”, таму і імкнуўся яго падтрымаць. Але жаданне берасцейца, “чалавека з паўвекавым узростам” (паводле У. Калесніка), вучыцца на Вышэйшых літаратурных курсах не прымаў. Па нашым цвёрдым перакананні, А. Твардоўскі перажываў, што Мікола Засім можа страціць самабытную манеру пісьма, якую рускі перакладчык добра адчуў падчас працы над узнаўленнем вершаў беларускага паэта.

Даследчык В. Ляшук правяла параўнальны аналіз арыгіналаў і перакладаў і прыйшла да наступнай высновы: “У выніку перакладу сатырычны запал верша і яго гратэскавы характар значна знізіўся. Водпадведзь дае вярбоўшчыку не заходнебеларускі селянін, які цудоўна ведаў цану абяцанням агітатара і адкрыта рэзаў таму праўду ў вочы, не надта выбіраючы словы. Мова Цімоха ў перакладзе страціла сваю вастрыню, палкасць, дасціпнасць... У перакладзе А. Твардоўскага сітуацыя не вызначаецца не толькі трагізмам, але нават драматызмам” [4].

Зборнік “Фронтвые стихи” ўключае, згодна са зместам: прадмову “С винтовкой и песней” (па сцверджанні П. Лідава і Я. Далматоўскага уступны артыкул напісаны пісьменнікам А. Эрліхам); вершы А. Твардоўскага (“Вчера и сегодня”, “Вдовый флаг”, “Их было трое”), А. Твардоўскага і І. Фрэнкеля (“Перед боем”), С. Фіксіна (“Единокровные братья”), І. Фрэнкеля (“Песня пехотинцев”, “Шагали три пана”, “Песня о народном гвардейце”, “Капитан Медведев”), Я. Далматоўскага (“Освобождение пришло”, “Полковая песня”), С. Кірсанава (“Земляки”), П. Слесарева (“Песня”), прыпеўкі заходніх беларусаў.

Найбольшую цікаvasць для берасцейцаў, на наш погляд, уяўляюць пераклады прыпевак дзяўчат з Івацэвіччыны. Своеасаблівы эпіграф да твора “Частушки западных белорусов” указвае на крыніцу з’яўлення прыпевак у кнізе: “Эти частушки были переданы крестьянскими девушками в поселке Ивацевичи одному младшему командиру РККА с просьбой поместить их в газете”. Пераклад ажыццявіў Іван Фрэнкель. “Частушки западных белорусов” завяршаюць выданне невыпадкова. Для вяскоўцаў прыпеўкі – адзін з самых любімых жанраў і ў адрозненне ад іншых разнавіднасцяў песеннага

фальклору вызначаюцца апэратыўнасцю рэагавання на змены жыцця. У творы “Частушки западных белорусов” у паэтычным слове зафіксаваны адносіны не проста мясцовага насельніцтва, а заходнікаў да факта далучэння іх у вялікую сям’ю беларусаў. Невыпадкова ў рэцэнзіі на паэтычны зборнік П. Лідаў для характарыстыкі вышэйпазначанага твора выкарыстоўвае эпітэт “трогательные” (газета “Правда” ад 10 кастрычніка 1939 г.). Пагадзіцеся, што 10 паэтычных твораў з 11, напісаныя расійскімі паэтамі, вайскоўцамі, якія прымалі непасрэдны ўдзел у вызваленчым паходзе (выключэнне – верш Фіксіна, які быў узяты А. Твардоўскім з газеты “Красноармейская правда”), не выяўляюць аб’ектыўныя адносіны да гістарычнай падзеі.

Светапогляд народа, яго настрой выразна адбіліся ў фальклорных вобразах, якімі насычана прыпеўка. Гэта, перш-наперш, адвечны і непазбыўны вобраз дарогі, адзін з самых старажытных топасаў культуры. У разглядаемым творы дарога як знак прысутнасці чалавека ў свеце набывае ёмісты сімвалічны сэнс, судакранаецца з вобласцю духоўнай. Бяроза, адно з самых ушанаваных дрэў у беларусаў, прадстае ахоўніцай сям’і, роднага краю ад зла.

Прыпеўка прасякнута добрым смехам, без кпінаў: “Бежит шляхта на три тракта, / Солдат – на четвёртый: / Я с крестьянством, / Я не с панством / Пускай идет к чорту!..” Пры дапамозе размоўных інтанацый перадаецца і радасць беларусаў, што панства пакідае родныя прасторы, і боль успамінаў пра старыя панскія часы: “Ой, паны душили нас, / Не было нам жизни, / Ой, мы плакали не раз / По своей отчизне”.

Паэтычныя радкі з твораў Я. Купалы “Ой, ляцелі гусі дый з-пад Беларусі”, П. Броўкі “Ой, зіма, зіма! Всялей цябе няма! Горка, санкі, гоман, смех”, М. Танка “Ой, ня гніце, ветры, вербаў над ракою, Над ракою быстрай не шумі, чарот” і г. д. – сведчанне таму, што выклічнік “ой” здаўна быў у руках творцаў магутным сродкам у спрадвечнай барацьбе добра і зла, праўды і маны. У слове “ой”, што ўжыта ў прыпеўцы, таксама асімілююцца супярэчлівыя пачуцці: жаль, сумненні, пагрозы, асуджэнне...

Бясспрэчна, наша ўвага звяртаецца і на іншыя паэтычныя творы з пункту погляду кампазіцыі, тэматыкі, якая ў поўную меру будзе пашырана і паглыблена паслядоўнікамі пакалення А. Твардоўскага.

Неадназначна ставіліся літаратуразнаўцы да лірыкі А. Твардоўскага 30-х гг. Некаторыя з іх лічылі яе занадта “празаічнай”. Нельга не пагадзіцца, што Аляксандр Трыфанавіч адчуваў сябе своеасаблівым летапісцам жыцця вяскоўцаў. Невыпадкова шэраг вершаў таго часу паэт аб’яднаў у вялікі цыкл “Сельская хроніка”. Але нельга забываць, што А. Твардоўскі быў глыбокім псіхалагам, паэта цікавілі чалавечыя характары. Творца здольны быў у штодзённых побытавых рэчах паказаць такія глыбінныя працэсы фарміравання асобы, што складваецца адчуванне, быццам прадстаўлены характары ўвабралі ў сябе лірычны пафас паэта, знешне стрыманы, але ўнутрана даволі моцны.

Напрыклад, верш “Вчера и сегодня” ўяўляе сабой немудрагелісты апавед, з доляй суму, пра “хлебороба, подневольного, бесправного”, які ўсё жыццё “томился под панской / Пятою державной”, “стонал на убогой / Своей десятине”, каго “почитали за быдло”, а сёння ён з аптымізмам глядзіць на жыццё, адчувае сябе годнаю асобаю сярод “братьев родных, / Что пришли на подмогу, / Что к счастью давно / Проложили дорогу...”. Антыгэты, на якіх цалкам пабудаваны верш, дапамагаюць адчуць усхваляваны голас аўтара, для якога жыццё і клопаты вяскоўцаў – частка яго асабістага жыцця: “Вчера беззащитный / Сегодня могучий”; “Вчера безземельный / Сегодня – с землею”; “Вчера были паны, / Сегодня их нету”. Нельга не ўлічваць той факт, што лірыка 30-х гг. вызначаецца пафаснасцю. Публіцыстычным накалам характарызуюцца вершы А. Твардоўскага “Вдовий флаг”, “Их было трое” і паэтычны твор “Перед боем”, які напісаў Аляксандр Трыфанавіч сумесна з сябрам, калегай па часопісу “Новый мир”: “Я нынче ночью в бой иду, / Товарищ политрук. / Как на ладони – на виду / вся жизнь и все вокруг. /... / Словами трудно все сказать, / Договорю штыком... / А потому прошу считать / Меня большевиком...”.

Словазлучэннямі “месть святая”, “расправа дикая”, “пану подлому проклятье”, “вольным празднеством безбрежным” А. Твардоўскі ў вершы “День пришел” сцвярджае, што “кроў за кроў” – такі дэвіз вайны. А ці падабаецца такі жыццёвы прынцып Аляксандру Трыфанавічу, удзельніку ваенных дзеянняў, бо, як вядома, помста – разбуральнае пачуццё і чалавек на вайне мімаволі прадстае перад маральным выбарам. Пагадзіцеся, што ў паэтычных радках аўтара верша “День пришел”, працывастаных вышэй, чуюцца своеасаблівае папярэджанне заходнікам, што не толькі святло нясе новая ўлада. Пра рэпрэсіі ўсходнікі ведалі не па чутках.

На гістарычную падзею ўз’яднання заходніх і ўсходніх зямель адгукнуліся многія рускія паэты. Па трапнай заўвазе М. Ісакоўскага, “стихи эти, в большинстве случаев, не блещут особыми достоинствами. Объясняется это, очевидно, тем, что пишутся они по газетным сообщениям, что авторам их незнакомы многие детали, которые уже сами по себе – поэзия” [7, с. 87]. Заслуга А. Твардоўскага бачыцца ў тым, што ўкладальнік пад адной вокладкай сабраў лепшыя з першых вершаў і песень, прысвечаных вызваленню Заходняй Беларусі; творы, якія напісалі непасрэдныя ўдзельнікі вызваленчага паходу, і нават уключыў паэтычны твор “Песня” кадравага ваеннага, танкіста П. Слесарава. Паэзія, якая прадстаўлена на старонках зборніка “Фронтные стихи”, працягвае героіка-рамантычную лінію папярэдняга дзесяцігоддзя. Усе вершы аб’яднаны рэвалюцыйным пафасам і ўяўляюць сабой узоры савецкай эпохі таго часу. “Книга утверждала идеи советского патриотизма и пролетарского интернационализма на освободительных землях во имя счастливой судьбы всего белорусского народа. В стихотворениях сборника прославлялась освободительная миссия Красной армии, выражалась глубокая благодарность населения Западной

Белоруссии советскому народу за помощь в избавлении от гнёта буржуазной Польши” [1, с. 373]. Таму не дзіўна, што яны не вызначаюцца высокім мастацкім узроўнем з пункту погляду сучаснага літаратуразнаўства, але для нас, берасцейцаў, паэтычная кніга “Фронтовые стихи” мае значную гістарычную каштоўнасць. А ў 1939 г. такое выданне, безумоўна, дапамагло нашым землякам “адчуць сілу ўласных крылаў”, за што берасцейцы ўдзячны рускім паэтам, у прыватнасці Аляксандру Трыфанавічу Твардоўскаму.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Брест : энцykl. справ. – Минск : Беларус. совет. энцykl. им. П. Бровки, 1987. – 408 с.
2. Высоцкий, А. Надо быть честным перед собой / А. Высоцкий // Заря. – 2004. – 19 верас.
3. Жагоцкі, М. Незабыўныя сустрэчы А. Твардоўскага на Брэстчыне, успаміны Я. Коласа / М. Жыгоцкі // Сел. праўда (Жабінка). – 1990. – 11 кастр.
4. Зарэцкая, В. Я. Т. Твардоўскі і М. Засім: да пытання творчых стасункаў / В. Я. Зарэцкая // Руска-беларускае літаратурнае ўзаемадзеянне: гісторыя, сучасны стан, перспектывы : матэрыялы міжнар. навук. канф., 18–19 снеж. 2003 г. : у 2 ч. / пад агул. рэд. М. І. Мішчанчука. – Брэст : БрДУ ім. А. С. Пушкіна, 2004. – Ч. 2. – 250 с.
5. Ільін, В. А. Твардоўскі і літаратурная Беларусь / В. Ільін // Руска-беларускае літаратурнае ўзаемадзеянне: гісторыя, сучасны стан, перспектывы : матэрыялы міжнар. навук. канф., 18–19 снеж. 2003 г. : у 2 ч. / пад агул. рэд. М. І. Мішчанчука. – Брэст : БрДУ ім. А. С. Пушкіна, 2004. – Ч. 2. – 250 с.
6. Кадзет, М. Беларускія версты А. Твардоўскага / М. Кадзет // ЛіМ. – 2003. – 14 лют.
7. Лиокумович, Т. Слово свободы / Т. Лиокумович // Святязь. Альманах bibliофилов Белоруссии. – Минск. – 1989. – С. 82–88.
8. Фронтовые стихи. Издание красноармейской газеты «Часовой Родины». – 1939. – 31 с. (Издание находится в Российской государственной библиотеке в Москве).